

**VIOLÈNCIES DE GÈNERE EN
DONES SENSE SOSTRE:
TRAJECTÒRIES DE VIDA I PROCÉS
D'ENVELLIMENT**

Violències de gènere en dones sense sostre: trajectòries de vida i procés d'envelliment

Irene Castaño Cárdenas
Rosario Pozo Gordaliza

Resum

La finalitat d'aquest treball ha estat abordar un tema emergent que, actualment, roman ocult i invisible: el «sensellarisme» femení i la violència de gènere de les dones sense sostre. S'ha utilitzat un mètode d'estudi qualitatiu basat en l'anàlisi de diferents trajectòries de vida de dones sense llar. Aquesta anàlisi s'ha centrat principalment en la detecció i la relació de tots els processos d'exclusió que han provocat la situació de «sensellarisme» femení, i concretament s'han abordat les violències viscudes. En definitiva, mitjançant aquest treball, s'ha pogut detectar i analitzar la triple invisibilitat que caracteritza la majoria de dones sense sostre: el fet de ser dones, sense llar i víctimes de la violència de gènere.

Resumen

La finalidad de este trabajo ha sido abordar un tema emergente que, actualmente, permanece oculto e invisible: el sinhogarismo femenino y la violencia de género sufrida por las mujeres que se encuentran sin hogar. Se ha utilizado un método de estudio cualitativo basado en el análisis de diferentes trayectorias de vidas de mujeres sin hogar. Principalmente, este análisis se ha centrado en detectar y en relacionar todos los procesos de exclusión que han provocado la situación de sinhogarismo femenino, y concretamente se han abordado las violencias sufridas. En definitiva, mediante este trabajo se ha podido detectar y analizar la triple invisibilidad que caracteriza a la mayoría de mujeres sin techo: el hecho de ser mujeres, sin hogar y víctimas de la violencia de género.

---

1. Introducció

El «sensellarisme» és un fenomen cada vegada més estudiat i al llarg dels anys s'està fent més visible. No obstant això, els escassos estudis que hi ha sobre aquest tema aporten dades molt generals i sobretot se centren en la situació dels homes, pel fet que hi ha més proporció d'homes sense llar que de dones. És per això que les dones sense llar encaren una doble invisibilitat: el fet de ser dones i, a més, que no tenen llar, la qual cosa encara les fa més vulnerables. D'aquesta manera, aquest treball neix de la idea d'aportar llum, fer més visible i apartar de l'ombra aquesta part de la població que es troba totalment exclosa i marginada. Així doncs, el que realment pretenem és aportar dades i fer una anàlisi sobre les realitats invisibles en què viuen les persones més desfavorides com és el cas de les dones sense llar. No obstant això, pretenem anar més enllà del sensellarisme i és per això que ens centrarem sobretot, en l'anàlisi de les violències i els successos estressants viscuts per les dones que es troben sense llar, per poder comprendre i relacionar els processos que han portat les dones a

aquesta situació. Com a tècnica d'investigació utilitzarem les històries de vida. Aquest instrument d'anàlisi qualitatiu ens servirà per analitzar i comparar la situació de les persones sense llar i les violències viscudes a través de les experiències de les dones que comprenen l'objecte d'aquest estudi.

2. Contextualització

En els últims anys, la problemàtica de les persones sense llar s'ha convertit en un camp prioritari en l'àmbit social i en les polítiques socials i és per això que s'ha produït un augment en el nombre d'estudis i investigacions sobre aquesta població.

Tradicionalment, el perfil més destacat de persona sense llar era masculí. És per això que els recursos i els estudis que hi ha actualment recullen la situació generalitzada i masculina de les persones sense llar. No obstant això, la proporció que representen les dones sobre el total de pobres ha augmentat en les últimes dècades.

En l'últim informe publicat per l'INE el 2012, es va registrar a Espanya un total de 22.938 persones que van utilitzar els recursos socials d'allotjament i/o restauració destinats a les persones sense llar, el 80,2% del qual eren homes i el 19,7% eren dones. Respecte a un informe anterior, publicat el 2005, el percentatge de dones s'ha incrementat, i ha passat del 17,3% el 2005 al 19,7% el 2012.

Segons aquest informe, el 57,7% de les persones sense llar tenen menys de 45 anys, el 38,4% entre 45 i 64 anys i els més grans de 64 anys representen el 3,9%. L'edat mitjana d'aquestes persones se situa en 42,7 anys. Com podem apreciar, un percentatge alt de persones sense llars se situen en una edat adulta i en transició a la vellesa.

D'altra banda, l'OMS ens alerta que el nombre de persones de 60 anys o més a tot el món s'ha duplicat des dels anys vuitanta i que la previsió és que arribem als 2.000 milions d'aquí a 2050.

Segons Riesco (2016), Espanya experimenta un procés d'envelliment demogràfic des de fa dècades, la qual cosa fa que actualment sigui un dels països més envellits del món. Aquest procés porta associats canvis en les característiques de les diferents generacions. Aquests canvis han possibilitat que les persones grans cada vegada siguin més actives i que siguin actors protagonistes cada vegada més importants.

Segons el Cens de Població i Habitatges 2011 de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), el grup de persones de 65 anys o més segueix augmentant, i és del 17,3% sobre el total de la població. Els coneixements i les pràctiques sobre la falta d'habitatge tendeixen a centrar-

se en els adults més joves, i presten molta menys atenció a les persones grans (Burns, Grenier, Lavoie, Rothwell i Sussman, 2012).

És important comprendre la relació que hi ha entre els processos d'envelliment femení i el sensellarisme: segons Gelabert i Ballester (2013), i segons les dades de 2005-2012, pel que fa a les persones grans de 64 anys sense llar, el 3,9% a Espanya i el 3,5% a Balears eren dones (235 persones). En el cas de les persones de vida, es produeix una disminució del 5,8% el 2005 al 3,5% el 2012. I únicament un 15,7% són dones. Aquest nombre reduït de dones que viu al carrer manté implicacions en nous processos d'exclusió i d'invisibilització del col·lectiu.

Segons Imsero (2001) (citat a Sánchez, 2016), en la construcció social de la vellesa, la deterioració de la salut és la raó principal per considerar que una persona ha entrat en la vellesa, per sobre de l'edat. D'aquesta manera, les persones són en part el que el seu aspecte denota. El pas del temps, encara que deixi petjades físiques i condicioni la personalitat de cada individu, és el factor més objectiu de referència social.

Cada subjecte té un cos en què es pot determinar l'impacte del temps (edat biològica) amb un marge d'error. D'aquesta manera, és difícil sostreure's del cos socialment informant, ja que és el reflex d'una història o biografia individual, d'uns trets o caracteritzacions dels grups propers al subjecte en qüestió, i el reflex d'una condició i estatus social individual, d'una classe social i d'un estil de vida.

És per això que la deterioració que suposa per a aquestes dones el fet de viure al carrer i les violències estructurals que es desenvolupen en aquest estudi fa que hàgim de replantejar o repensar les implicacions de l'envelliment, no solament en termes d'edat cronològica o processos vitals sinó també en termes de l'impacte de les condicions de vida en les persones, per establir noves fronteres en els processos d'envelliment. Si no féssim aquesta reflexió, estariem invisibilitzant una part de la ciutadania. L'envelliment femení de la població necessita, a més, recerca i polítiques que atenguin aquestes necessitats (Edmonston i Fong, 2011) a més d'una revisió del concepte de «processos d'envelliment i sensellarisme femení». És per això que hem volgut dedicar aquest capítol de l'Anuari de l'envelliment a aquest col·lectiu i a les seves fronteres cronològiques.

3. Objectius

- Objectiu general: explorar les trajectòries de vida de les dones sense llar.
- Objectius específics:
  - Identificar els successos vitals estressants de les dones sense llar.
  - Descriure i analitzar les violències en cada història de vida.

4. Metodologia

La metodologia d'aquest treball consisteix a dur a terme una anàlisi qualitativa que tindrà com a finalitat conèixer la realitat de les dones sense llar víctimes de violència de gènere a través de trajectòries de vida.

Per dur a terme aquest estudi hem utilitzat diverses tècniques: entrevistes, visualització i anàlisi de recursos digitals (pàgines web, vídeos, documentals, entre d'altres) i anàlisi bibliogràfica (informes, llibres, notícies, articles).

En primer lloc, hem fet una recerca exhaustiva de bibliografia relacionada amb la temàtica que emmarca aquest treball, concretament sobre els temes següents: sense sostre, violència de gènere, feminització de la pobresa i triple invisibilitat. Cal dir que hem cercat bibliografia actual i no només en l'àmbit nacional, sinó que també hem consultat fonts bibliogràfiques internacionals.

Aquesta bibliografia ha estat llegida, traduïda i interpretada per poder definir el marc teòric d'aquest estudi. Un cop obtinguda i analitzada la informació, hem procedit a tractar-la d'una manera adequada i clara, per poder elaborar un marc teòric ben fonamentat. Seguidament, hem dissenyat i portat a terme el treball de camp, que ha consistit a recollir històries de vida de dones sense llar per analitzar-les i posteriorment integrar-les en aquest estudi.

El criteri per a la selecció de la mostra ha estat dones que es troben sense llar, hagin estat víctimes o no de violència de gènere. Hem reservat la identitat de totes les dones per evitar que els seus relats siguin identificats per terceres persones i pugui haver-hi alguna conseqüència o dany. És per això que les dades personals de les entrevistades no apareixen al llarg d'aquest treball i estan protegides sota una etiqueta. Totes les dones que han estat entrevistades viuen o han viscut en centres adreçats a les persones sense llar. La major part de les entrevistes han tingut lloc a la Casa de Família, un centre que disposa d'un alberg per a persones en risc o situació d'exclusió social amb necessitat d'acollida temporal i cobriment de les necessitats bàsiques.

5. Anàlisi dels resultats

Les trajectòries de vida d'aquest estudi inclouen set dones de diverses edats, concretament d'entre 43 i 60 anys. La majoria d'aquestes dones han nascut a Mallorca, en pobles i a les barriades de Palma.

A la taula següent podem veure de manera detallada les característiques demogràfiques de les dones entrevistades, així com les violències experimentades en cada cas.

Taula 1 | *Segment de mercat, usos de la pàgina Cita Perfecta*

Etiqueta	Edad	Lugar de nacimiento	Violencia de género
MSH 1	51	Baleares	Violencia intrafamiliar: víctima indirecta
MSH 2	51	Baleares	Maltrato físico y psíquico
MSH 3	42	Baleares	Maltrato físico y violación
MSH 4	53	Baleares	Violencia material y economía, maltrato físico
MSH 5	60	Península	Maltrato físico y acoso verbal
MSH 6	58	País Nórdico	NO
MSH 7	43	Baleares (gitana)	Maltrato físico y violación

Elaboració pròpia

Totes les dones que formen aquest estudi, per diferents circumstàncies de la vida, actualment es troben sense llar. Normalment, abans de viure al carrer, vivien en pisos compartits, en estudis o en petits apartaments que han hagut de deixar perquè no podien pagar. Algunes fa poc temps que no tenen llar i han recorregut directament als serveis i recursos per a persones sense llar. Per tant, aquestes dones no han viscut a la intempèrie. Altres, però, fa molt de temps que es troben sense llar i han passat per diversos albergs i centres, a més d'haver estat un quant temps al carrer.

Actualment aquestes dones no tenen feina i ni ingressos que els permetin viure dignament en una llar. Totes les entrevistades estan en una edat en què és difícil accedir a un lloc de treball estable, per la qual cosa, en aquests casos, l'edat és un condicionant que les limita a l'hora d'aconseguir una llar pròpia. A més, per la dura situació que viuen i l'edat que tenen, aquestes dones pateixen diverses malalties i les seves condicions físiques es troben deteriorades.

Els llocs més destacats on han dormit i s'han refugiat aquestes dones són el cementiri, residències, naus abandonades, tendes de campanyes i places de la ciutat. En relació amb això, les dones matisen que han viscut en condicions infrahumanes i han passat per situacions miserables caracteritzades per la fam i el fred. Possiblement, han sentit molta por, soledat i tristesa i, a més, han estat exposades a patir violència i agressions, ja que el carrer és un lloc molt hostil i insegur, sobretot durant la nit. No obstant això, actualment aquestes dones se senten protegides i tenen un sostre i un llit on dormir de forma segura. El centre on resideixen actualment el consideren com la seva llar, ja que hi romanen durant gairebé tot el dia.

Les relacions familiars i socials, en el cas d'aquestes dones, són nul·les o febles. Algunes avui dia mantenen la relació amb alguns dels seus familiars i amics. Altres, però, per diferents circumstàncies de la vida, estan apartades totalment del seu nucli familiar i social. Podem considerar que la manca de suport familiar i social impossibilita que tinguin una llar.

Una cosa que tenen en comú les entrevistades són les situacions de violència que han patit al llarg de les seves vides. Per començar, cal parlar d'un tipus de violència que pateixen totes les dones sense llar i que, com que no és visible, roman ocult: la violència estructural. Díaz (2014) defineix la violència estructural com aquella violència que impedeix cobrir les necessitats bàsiques, com la generada per les desigualtats socials. Segons l'article 47 de la Constitució Espanyola de 1978, «tots els espanyols tenen dret a gaudir d'un habitatge digne i adequat. Els poders públics han de promoure les condicions necessàries i establiran les normes pertinents per fer efectiu aquest dret, regulant la utilització del sòl d'acord amb l'interès general per impedir l'especulació». D'aquesta manera, tal com explica Díaz (2014), el sensellarisme i la falta de gestió de l'Administració són anticonstitucionals i violen els drets de la ciutadania.

Durant les entrevistes, les dones sense llar relaten aquells successos que han estat rellevants en les seves vides. En parlar sobre els successos vitals estressants, les entrevistades remarquen aquells esdeveniments que han influït en la forma d'afrontar determinades situacions. D'aquests successos, els més destacats per les entrevistades són les violències sofertes al llarg de les seves vides. La violència més destacada en les històries de vida és la violència exercida per part de l'exmarit o l'exparella de la víctima.

La majoria de les entrevistades han rebut maltractaments prèviament al fet de trobar-se vivint al carrer, en un context familiar molt precari i destructiu. La situació familiar i els maltractaments rebuts han deixat algunes dones en situació de vulnerabilitat, inestabilitat i desarrelament. En aquest cas, podem dir que el maltractament ha estat un element més, no per això menys important, que ha contribuït al fet que la dona acabi vivint al carrer.

La modalitat de violència més soferta per les entrevistades és el maltractament físic i psicològic. «Era un maltractador, maltractament físic i psíquic» [MSH 2]. «Patia uns maltractaments molt forts, estava a punt de matar-me. Va estar a punt de matar-me perquè la seva idea era assassinar-me» [MSH 4]. Algunes dones també han estat víctimes de maltractaments sexuals. Concretament, aquestes dones afirmen que han estat violades per les seves parelles o per altres persones.

Un altre tipus de violència que hem detectat a través de l'anàlisi de les històries de vida és la violència econòmica i material. En diverses històries podem veure que algunes dones, per les circumstàncies de maltractament que hem comentat anteriorment, s'han vist obligades a fugir de la seva pròpia llar renunciant als seus béns, tant econòmics com materials, deixant tot el que tenien en mans de l'exmarit o l'exparella. Elles s'han quedat sense res i han quedat en una situació de pobresa extrema. Finalment, cal dir que tota aquesta violència ha generat múltiples conseqüències en les dones. Aquestes no només arrossegueu les repercussions de la vida al carrer (estrès, ansietat, por, incertesa, etc.), sinó que també pateixen les seqüeles del maltractament i la violència:

desconfiança en les relacions de suport, por a les relacions amb els homes, seqüeles físiques, tendència a l'aïllament, baixa autoestima, problemes psicològics i emocionals, dificultats a l'hora de mantenir relacions sexuals, carències afectives, depressió, tolerància a la violència, entre d'altres.

En definitiva, podem veure que la majoria de les dones que inclou aquest estudi es caracteritzen i tenen en comú la triple invisibilitat de la qual hem parlat al llarg d'aquest treball: el fet de ser dona, sense llar i víctima de violència de gènere.

Per acabar, d'una manera resumida, es pot dir que les característiques generals de la violència a la qual han estat exposades les dones entrevistades són: una violència de gènere soferta abans de l'estada al carrer, donada en un context intrafamiliar, procedent principalment de la parella o el marit. Es pot deduir que ha estat una violència mantinguda i repetida en el temps, sovint denunciada i en què s'ha compaginat el maltractament físic i psicològic, i en alguns casos l'abús sexual.

6. Reflexions finals

Al llarg dels anys, com hem pogut veure, el nombre d'estudis i investigacions sobre la població sense llar ha augmentat. No obstant això, aquests proporcionen informació generalitzada i les dades que ofereixen reflecteixen sobretot la situació del col·lectiu sense llar masculí, perquè hi ha una proporció més gran d'homes sense llar que de dones.

Aquest fet no només fa més invisible el col·lectiu femení, sinó que també dificulta la creació de recursos i eines adequades per atendre de forma òptima totes les necessitats de les dones sense llar. Com hem pogut constatar, en l'actualitat s'està produint un canvi en el context del col·lectiu de persones sense llar.

Les principals tendències que s'han generat són la feminització, el rejuveniment del col·lectiu, la presència de grups familiars i un nivell educatiu més alt. Així doncs, en les últimes dècades s'ha observat una proporció creixent de dones en situació de pobresa, la qual cosa ha generat el concepte de *feminització de la pobresa*. En la societat actual, les dones i els homes no gaudeixen dels mateixos drets i oportunitats. Tot i les múltiples lluites per la igualtat, avui dia, en molts aspectes, les dones estan en desavantatge: la majoria de dones no tenen accés als recursos i no els controlen, no gaudeixen d'una plena autonomia en la presa de decisions, tenen pitjors condicions laborals que els homes, pateixen discriminació i violència, etc. Tots aquests factors fan que les dones cada vegada siguin més pobres i vulnerables. D'aquesta manera, com podem observar, l'exclusió de les dones es manifesta en diferents àmbits de la vida social, econòmica i política. És per això que és important poder apropar-se als processos d'exclusió que afecten dones i homes

de manera desigual, i abordar la perspectiva de gènere en l'anàlisi del fenomen de les persones sense llar.

Aquest fet no només pot contribuir a visibilitzar aquest fenomen, sinó que també suposa un objectiu fonamental en la reducció de la pobresa femenina. Un altre aspecte molt important per possibilitar una intervenció eficaç en el col·lectiu de les dones sense llar és l'anàlisi de les causes i els factors que condicionen i afavoreixen la situació de no tenir llar. Això possibilita comprendre més a fons el problema per poder dissenyar les estratègies de prevenció adequades.

L'objectiu primordial d'aquest treball era analitzar les diferents històries de vida de les dones sense sostre fent èmfasi en les violències de gènere i en els successos vitals estressants soferts per aquestes dones. Després d'analitzar totes les històries de vida, hem arribat a la conclusió que els processos d'exclusió pels quals han passat les dones fins a arribar a la situació de viure al carrer són diversos, però que, en la majoria de les històries analitzades, aquests processos tenen relació, en diferent mesura, amb les violències de gènere i els successos vitals estressants experimentats per elles.

Totes les dones que han format part d'aquest estudi han viscut moments molt difícils, com ara violència intrafamiliar, problemes d'addicció a l'alcohol i altres drogues, mort de persones molt significatives per a elles, abusos i maltractaments, etc. Aquests factors han influït de manera directa i indirecta en la situació en què es troben actualment. Una característica que tenen en comú totes és que no tenen habitatge propi i que la falta d'ingressos els impedeix accedir a un habitatge digne. A més, es troben en una edat en què és molt difícil accedir al mercat de treball, i això en dificulta encara més la situació.

És per això que totes han hagut de recórrer als centres i recursos adreçats a les persones sense llar. Tot i que en aquests centres les dones tenen cobertes totes les seves necessitats bàsiques, troben a faltar la intimitat i la calor que proporciona una llar. A més, no poden tenir gaires pertinences per la dificultat per mantenir-les davant la precarietat d'espais propis. Com hem pogut comprovar a través dels relats de les dones, un altre aspecte que tenen en comú totes és que no compten amb una xarxa de suport familiar i social prou forta que hagi pogut frenar la situació de manca d'una llar. Moltes són jutjades per la seva pròpia família i amics per no haver tingut la capacitat d'assumir el rol de cuidadores de la llar i per no haver mantingut la seva pròpia família.

Un fet que ja sabem és que les persones sense llar estan exposades a un nivell de violència superior al de la resta de persones. Això es deu al fet que el medi en què sobreviuen és molt hostil i que estan exposades a les agressions. Tant els homes com les dones són víctimes de violència al carrer, però en el cas de les dones aquesta violència és més alarmant pel

fet que molts homes s'aprofiten de la situació i les agredeixen sexualment o les inciten a mantenir relacions a canvi de diners. La primera violència que vam detectar en les dones sense llar és l'estructural, ja que són les mateixes estructures socials les que impedeixen cobrir les necessitats bàsiques d'aquest col·lectiu. D'aquesta manera, d'una forma directa, el sensellarisme femení es veu embolicat en una violència estructural perquè un dels drets bàsics que tenim totes les persones: el dret a un habitatge digne.

D'altra banda, arran de l'anàlisi dels tipus de violència que pateixen les dones sense llar, ens hem adonat que hi ha un tipus de violència que es repeteix en la majoria dels casos estudiats: la violència per part del marit o la parella de la dona. Així doncs, el maltractament forma part dels successos vitals estressants que contribueixen a la vulnerabilitat d'aquestes dones.

Aquest maltractament s'ha donat de diferents formes: assetjament verbal, maltractament físic i psicològic, abús sexual i violació. Aquest tipus de violència, que es constata en els relats de vida, són el resultat de les relacions tradicionals basades en uns rols i uns estereotips de gènere que postulen la idea que els homes són superiors a les dones i per això tenen el dret i el poder d'exercir control i domini sobre elles. D'aquesta manera, podem considerar aquest tipus de violència de gènere com un factor determinant que afavoreix que caiguin en l'exclusió social i que perdin la llar.

Això ho podem afirmar per les conseqüències físiques i psicològiques derivades de la violència i per l'escàs o nul suport familiar i social que tenen les dones després de deixar la seva parella, així com per la manca de recursos econòmics i la pobresa que experimenten les dones quan decideixen abandonar la llar i, finalment, per les poques sortides que ofereixen les polítiques socials a aquest tipus de situacions, que obliguen moltes vegades les dones a refugiar-se a casa de familiars o amics, en els recursos socials no adequats per a les seves situacions o que directament es veuen obligades a viure al carrer. En definitiva, les situacions de violència empitjoren l'estat de pobresa de les dones i moltes vegades són la principal causa que aquestes fugin de la llar i s'iniciïn en l'espiral de l'exclusió. Com hem vist al llarg d'aquest estudi, les dones sense llar que han estat víctimes de violència en el context familiar s'han vist obligades a abandonar les seves llars per fugir del maltractament a què estaven condemnades. Això ha forçat les entrevistades a entrar en una situació de pobresa i, per tant, a romandre al carrer.

Un altre tipus de violència de gènere que cal destacar és la violència econòmica i material. En els relats de vida, hem identificat aquest tipus de violència, ja que algunes entrevistades relaten que les exparelles o els exmarits s'han apropiat dels seus béns materials i econòmics. En aquest cas, es pot veure que en aquest tipus de violència també influeix el sistema patriarcal, el qual estableix que la dona és propietat de l'home, i que per això pot exercir tot el poder sobre ella.

Com hem vist, les conseqüències de la violència de gènere són múltiples i afecten tots els àmbits de la vida de les dones. En el cas de les dones sense llar i víctimes de violència de gènere, aquestes, a més de patir estrès, ansietat i soledat per la situació d'exclusió social en què viuen, també suporten les seqüeles del maltractament i la violència: insomni, depressió, baixa autoestima, por als homes, etc. A més de tot això, algunes dones sense llar han vist que els seus fills i filles també n'han estat víctimes, sigui de forma directa o indirecta, del maltractament exercit pel marit o la parella, la qual cosa ha deixat seqüeles importants en els seus fills i filles: traumes, insomni, problemes psicològics, seqüeles físiques, etc. En definitiva, al llarg de l'anàlisi dels relats de vida, podem veure els efectes de la triple invisibilitat: trobar-se sense llar i ser dona i patir la violència de gènere.

D'altra banda, cal fer esment de la gran tasca que fan els recursos adreçats a les persones sense llar, ja que aquests s'encarreguen de cobrir les necessitats bàsiques de les persones més desfavorides i els ajuden a sortir de la situació d'exclusió social en què es troba aquest col·lectiu. Pel que hem pogut observar, aquests centres ajuden les dones en la recerca de feina perquè puguin sortir d'aquesta situació i puguin encaminar les seves vides. No obstant això, tot i que aquests ofereixen, a més, una intervenció individualitzada en cada cas, considerem que aquests centres es limiten sobretot a satisfer les necessitats bàsiques d'higiene, menjar i llit, i no tant les múltiples problemàtiques que caracteritzen aquest col·lectiu. Crec que la manca de serveis especialitzats limita les possibilitats d'accés a una vida més bona a totes les dones a qui manca la llar.

D'aquesta manera, considerem que és necessari crear més recursos adreçats a les dones sense llar, i fonamentalment per a les que estan embolicades en diverses problemàtiques alhora, com ara violència de gènere, problemes de salut mental, addiccions, etc. Aquestes problemàtiques requereixen una intervenció més especialitzada i individualitzada, i adaptada a les característiques de cada dona.

Referències bibliogràfiques

Burns, V., Grenier, A., Lavoie, J. P., Rothwell, D., i Sussman, T. (2012). Les personnes âgées itinérantes — invisibles et exclues. Une analyse de trois stratégies pour contrer l'itinérance. *Frontières*, 25 (1), 31-56.

Constitución Española (1978). Artículo 47: Derecho a la vivienda. Utilización del suelo. Consultado en: http://www.lamoncloa.gob.es/documents/constitucion_es1.pdf

Edmondston, B., i Fong, E. (Eds.) (2011). *The Changing Canadian Population*. Kingston: McGill-Queen's University Press.

García, I (2012). Mujeres sin hogar: principales causas y líneas de investigación alternativas. *Miscelánea Comillas*, 136 (70), 63-89. Consultado en: <https://revistas.upcomillas.es/index.php/miscelaneacomillas/article/download/720/596>.

Gelabert, B. i Ballester, Ll. (2013). L'envelliment de les persones sense sostre. A Orte, C. Anuari de l'envelliment. Illes Balears. 2013. Palma: Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal. Consultat en: <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0303110265A>

Instituto Nacional de Estadística (2005). Encuesta sobre las personas sin hogar.

Instituto Nacional de Estadística (2012). Encuesta sobre las personas sin hogar.

Riesco, E. (2016). Género y generación. Influencia en la implicación política de mayores en España. *Ageing Policy*, 1 (4) 96-133. Consultat en: <http://www.hipatiapress.com/hpjournals/index.php/rasp/article/viewFile/1917/1653#page=25>

Sánchez, P. (2016). Vejez y género. Algunos conceptos para el análisis y el debate. *Ageing Policy*, 1 (4) 1-21. Consultat en: <http://www.hipatiapress.com/hpjournals/index.php/rasp/article/viewFile/1917/1653#page=25>

Autores

IRENE CASTAÑO CÁRDENAS

(1991). És estudiant d'Educació Social de la Universitat de les Illes Balears. Ha fet les pràctiques de grau a Ca l'Ardiaca (centre d'acollida per a persones en situació d'exclusió social o en risc de caure-hi, principalment persones sense llar).

ROSARIO POZO GORDALIZA

Doctora en Sociologia, diplomada en Educació Social i llicenciada en Psicopedagogia amb diverses especialitzacions (màster) en Problemes Socials, Etnicitat i Gènere, entre altres. Ha estat becària del Departament de Sociologia de la Universitat de Granada i consultora internacional en temes de gènere i desenvolupament a l'Àsia. Actualment és professora ajudanta doctora del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears.